

Lietuvos laisvinimo sąjūdis Vakaruose XX a. septintajame dešimtmetyje: telkėsi naujoji karta

Straipsnyje apžvelgiama pagrindinių Lietuvos laisvinimo organizacijų Vakaruose – ALT, VLIK'o, LLK ir PLB – politinė veikla praeito šimtmečio septintajame dešimtmetyje. Tuo laikotarpiu Vakarų ir Rytų santykiai sušvelnėjo ir atrodė, kad Rytų Europoje įsitvirtina status quo. Tačiau lietuvių išeivija – laisvoji lietuviija – ir toliau stiprino Lietuvos laisvinimo sąjūdį, konkrečiais veiksmais vienydama visų baltiečių išeivių politines jėgas.

IVADAS

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje tarp dviejų pasaulio polių – JAV ir SSRS – vyksantis šaltasis karas siek tiek atlėgo. Tuo metu paspartėjęs dekolonizavimas, o su juo ir besiplečiantis Trečiojo pasaulio revoliucijos procesas tarytum prognozavo, kad Vakarai užleidžia pozicijas Rytams. Tokį išpūdį dar labiau stiprino sovietų laimėjimai kosmose, komunistų pergalė Kuboje, 1961 m. pastatyta Berlyno siena. Nors „Berlyno siena galiausiai atitvėrė Rytų Europą nuo Vakarų Europos“¹, susikūrė du priešiški poliai ėmė ieškoti bendros kalbos: susitarta dėl branduolinių ginklų kontrolės, jų ribojimo, nutiesta „karštoji linija“ tarp Baltųjų rūmų ir Kremliaus ir pan. 1961 m. sovietų vadovas Nikita Chruščiovas iškėlė vadinamąjį taikaus sambūvio principą, kuriuo turėtų būti grindžiami skirtingos socialinės santvarkos valstybių santykiai.

„Labiausiai stebinantis Vakarų–Rytų santykių bruožas šeštąjį dešimtmetį ir septintojo pradžioje buvo tas, kad visą šį laikotarpį iniciatyvos turėjo Sovietų Sąjunga. Sovietų vadovų politika buvo dinamiška net nepalankiomis sąlygomis; jie skatino naujus veiksmus, kurstė krizes, skelbė ultimatumus, prireikus darė neįtikėtinas nuolaidas – netgi tuomet, kai padėtis namų fronte ar komunistinėje stovykloje anaipol nebuvo stabili. O Vakarų politikai, atvirkščiai, atrodė užsisvajoję, netgi apatiški; kartkarčiais jie gyvai sureaguodavo į sovietų žingsnius, bet retai imdavosi iniciatyvos.“² Matyt, Vakarais klaidino nuomonė, kad mirus diktatoriui Josifui Stalinui šaltasis karas baigėsi, todėl, patiriant demokratiškesnių šalių vidaus opozicijos įtaką, ketinta mažinti gynybos išlaidas. Atrodė, jog įsiviešpatavo ramūs laikai ir Rytų Europoje įsitvirtina *status quo*. Įsivyraujanti tokia Vakarų ir Rytų politika stiprino sovietinę Baltijos kraštų okupaciją ir tarsi gesino Lietuvos laisvės vilties kibirkštį.

Tačiau lietuvių išeivija Vakaruose – laisvoji lietuviija – nenurimo ir telkėsi į Tėvynės laisvinimo sąjūdį. „Pavergtas kraštas laisvės kovai įpareigojo ne vieną ar kitą grupę, ne vieną ar kitą asmenį, bet visą tautą, ir ypač tuos lietuvius, kurių rankos neapsunkintos vergijos grandinėmis.“³ Nagrinėjamu laikotarpiu laisvoji lietuviija, vienijanti svarbiausias Lietuvos laisvinimo organizacijas – Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK),

Amerikos lietuvių tarybą (ALT), Lietuvos laisvės komitetą (LLK), Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), – tikslino ir tobulino savo veiklos taktiką. Pažymėtina, kad septintojo dešimtmečio pradžioje keliant Lietuvos laisvės bylą ALT toliau atstovavo JAV lietuviams, VLIK'as ėmėsi vadovaujančiojo vaidmens, LLK atstovavo Lietuvai bendrame Vidurio ir Rytų Europos laisvinimo procese, o PLB talkino šioms organizacijoms. Kita vertus, rodė, kad šaltojo karo pašalo atšildymas turėjo reikšti Lietuvos okupacijos „iššaldymą“. Visgi atkaklūs lietuvių, latvių ir estų žygiai dėl savo kraštų laisvės buvo pastebėti JAV aukštuosiuose sluoksniuose. 1961 m. Valstybės departamentas paskelbė netrafaretinį pareiškimą: „Mes pakartojame savo atsisakymą pripažinti Estijos, Latvijos ir Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą, panaudojant prievartą. Tų kraštų žmonės turi teisę patys išsirinkti sau valdžias, naudotis savo neatimamomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Mes laukiame tos dienos, kada jos ir vėl bus nepriklausomos ir laisvos nuo svetimųjų viešpatavimo ir kišimosi į jų vidaus reikalus.“⁴

Nors iš pirmo žvilgsnio Baltijos kraštų aneksijos nepripažinimas laikytinas tik simbolinę reikšmę turinčiu veiksmu, tačiau išties tai buvo svarbus argumentas tolesnei laisvinimo veiklai. Įpusėjus septintajam dešimtmečiui Sovietų Sąjungoje į valdžią atėjęs Leonidas Brežnevas mėgino sutvirtinti Rytų bloką⁵. „Jame dar neseniai Rusijos dominavimo dogma buvo priimta, Kinijos ir Albanijos nepaklusnumas iš pamatų sukrėtė Rusijos autoritetą tiek Rytų Europos socialistiniuose kraštuose, tiek ir nerusiškose sovietinėse respublikose.“⁶ Antra vertus, abi supervalstybės – JAV ir SSRS – bendromis pastangomis stengėsi užtikrinti tarptautinį stabilumą, derino tarpusavio interesus.

Besiformuojančią sudėtingą, Lietuvos laisvės bylą nepalankią tarptautinę padėtį

Lietuvos diplomatinės tarybos (LDT) vadovas Stasys Lozoraitis vertino taip: „Vakarų santykiai su Sovietų Sąjunga paskutinio karo metu ir po jo vaizdžiai parodo, jog „nauji“ metodai susilpnino Vakarų padėtį ir sustiprino sovietų padėtį. Nemaža politikų ir ypač diplomatų Vakaruose turi keistą palinkimą ieškoti vadinamųjų „konstruktyvių“ sprendimų net ir tais atvejais, kada vienintelis galimas metodas yra atsakyti kontrahentui ar priešui: ne, nesutinkame, nesutiksime.“⁷ Šiais žodžiais tarsi išreikšta tuometinė lietuvių nuostata, jog Lietuvos laisvės bylos principai negali būti keičiami. Vadinas, sovietų okupacijos smerkimas, Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimas, Nepriklausomybės atkūrimas – visų lietuvių siekiai, kurių negali keisti jokios naujovės. Taip dar kartą patvirtinta septintojo dešimtmečio laisvosios lietuvių trijų uždavinių – „rezistencijų“ – tiesa ir prasmė: „Pirma, rezistencija prieš bolševikinį melą mūsų tautoje ir laisvajame pasaulyje; antra, rezistencija prieš mūsų pačių intelektualinį nerangumą; trečia, rezistencija prieš laisvojo žmogaus tikėjimą bolševikų šūkiams“⁸.

Šiame straipsnyje apžvelgiama septintojo dešimtmečio pagrindinių laisvosios lietuvių politinių organizacijų (ALT, VLIK'o, LLK, PLB) Lietuvos laisvinimo veikla, atskleidžiamas kiekvienos jų indėlis bei nušviečiami mėginimai derinti tarpusavio veiksmus ir laisvės kovoje vienytis su kitų dviejų Baltijos tautų – latvių ir estų – išeiviais. Visa apimančių Lietuvos laisvinimo sąjūdį Vakaruose nušviečiančių darbų lietuvių istoriografijoje nėra. Nagrinėjamo laikotarpio lietuvių išeivijos politinės veiklos klausimais daugiausia rašė Vakarų lietuviai Leonardas Dambriūnas, Juozas V. Danys, Juozas Girnius, Juozas Kojelis, Antanas Maceina, Leonardas Šimutis, Antanas Trimakas⁹. Be to, paminėtini išeivijos leidiniuose („Aidai“, „Eltos informacijos“, „Į laisvę“, „Lietuvių dienos“, „Pasaulio lietuvis“

ir kt.) skelbti fragmentinio pobūdžio darbai, nušviečiantys šių organizacijų veiklą ar apžvelgiantys vienus ar kitus aptariamo laikotarpio metus. Svarbus ir J. Kojelio straipsnių rinkinys „Iš nakties į rytą“, išleistas 1996 m. Kaune. Todėl, be minėtų autorių, remtasi ir Lietuvoje prieinamais archyvų šaltiniais: Lietuvos atstovybėse Didžiojoje Britanijoje ir JAV sukauptais ALT, VLIK'o, LLK ir PLB dokumentais, dabar saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA), bei negausia sovietinio saugumo (KGB) Lietuvos SSR padalinio septintojo dešimtmečio archyvine medžiaga (daugiausia spaudos iškarpos ir minėtų laisvosios lietuvių organizacijų charakteristikos), esančia Lietuvos ypatingajame archyve (LYA).

DIDŽIAUSIAS ALT SIEKIS – LIETUVOS LAISVĖ

Amerikos lietuvių taryba (ALT), toliau remdamasi senosios lietuvių išeivijos pajėgomis, į XX a. septintąjį dešimtmetį žengė nuveikusi daug prasmingų darbų Lietuvos laisvinimo sąjūdyje. Organizacija, išplėtojusi veiklą JAV, 1959 m. priimtoje programoje pabrėžė: „Mes kovojame ne tik už tautinę nepriklausomybę, bet ir už demokratinę santvarką.“¹⁰ Iškėlus aiškią Lietuvos valstybės viziją, ALT labai svarbia prielaida laikė tai, kad JAV nekeistų politikos sovietų okupuotos Lietuvos atžvilgiu. 1959 m. Vasario 16-osios proga JAV valstybės sekretorius Johnas F. Dullesas patikino Amerikos lietuvius, kad JAV nepripažįsta Lietuvos aneksijos ir viliasi Lietuvą matyti vėl laisvą¹¹. Tai ALT teikė tvirtesnio ryžto toliau darbuotis siekiant, kad Lietuva būtų laisva. Ji ir toliau rengė memorandumus, rezoliucijas, kurios ne tik JAV administracijai, bet ir visuomenei primintų Lietuvos laisvės bylą.

1959 m. įvykusiame ALT suvažiavime jos pirmininkas Leonardas Šimutis nurodė

būsimąją laisvosios lietuvių veiklos kryptį: „Jeigu mes patys tautos reikalų neremsime, iš svetimųjų paramos tikrai nesulauksime. Visa Lietuvos laisvinimo našta yra sukrauta ant mūsų pečių.“¹² Priimtuose dokumentuose organizacija kėlė bendradarbiavimo su kitomis sovietų okupuotomis Rytų Europos tautomis idėją ir numatė, kaip atkurti Lietuvos nepriklausomybę, būtent, reikalauti, kad Sovietų Sąjunga atitrauktų karines ir saugumo pajėgas iš okupuoto krašto, pasikui leistų laisvais demokratiniais rinkimais išsirinkti savo valdžią. Numatyta kreiptis į Jungtinių Tautų Organizaciją (JTO) dėl sovietų pavergtos Rytų Europos, taip pat Lietuvos, išlaisvinimo.

Ypač svarbu buvo kaupti ir skleisti informaciją apie Lietuvos padėtį bei lietuvių tautos lūkesčius. Šiame bare aktyviai reiškėsi ALT pastangomis įsteigtas ir išlaikomas Lietuvių amerikiečių informacijos centras (LAIC), kuriam jau nuo 1951 m. vadovavo Marija Kižytė. Pavyzdžiui, vien po 1960 m. Vasario 16-osios minėjimo JAV Kongrese LAIC pavyko iš pagrindinių Amerikos laikraščių surinkti beveik pusantro šimto straipsnių apie okupuotą Lietuvą. Dar buvo rengiami JAV senatorių, Kongreso narių kalbų ir pareiškimų, kuriuose minima Lietuva, sąvada¹³. Šeštojo dešimtmečio pradžioje, pastebėjusi sovietų ir jų šalininkų organizuojamą puolimą prieš laisvosios lietuvių veikėjus (jie buvo kaltinami kariniais nusikaltimais), 1963 m. ALT Čikagoje rugpjūčio 9 d. nutarė suburti bendrą baltiečių komisiją. Jos paskirtis – kaupti atitinkamą medžiagą, kuri padėtų atremti keliamus kaltinimus, šmeižikiškus prasimanymus ir skleisti visuomenei teisingą informaciją¹⁴. Tam reikėjo perorganizuoti ar koreguoti politinę veiklą, ir ALT operatyviai tai darė.

Trečiąjį dešimtmetį gyvuojanti ALT nuolat ir atkakliai siekė Lietuvos išlaisvinimo ir dėl to pelnė JAV valdžios sluoksnių (preziden-

tūros, Kongreso, Valstybės departamento) pripažinimą. 1962 m. Vasario 16-osios proga JAV prezidentas Johnas F. Kennedy Baltuosiuose rūmuose surengė priėmimą lietuvių delegacijai¹⁵. Tai turėjo didelę reikšmę Lietuvos laisvės bylai, pakėlė lietuvių dvasią ir nuotaiką. Kadangi šio susitikimo siekė ne tik ALT, bet ir JAV lietuvių bendruomenė (LB), vengiant jų konflikto, delegaciją sudarė abiejų organizacijų nariai. Dar vasario pradžioje buvo sutarta, kad bendrą delegaciją sudarys 20 asmenų grupė, ir apie tai paskelbtas pranešimas¹⁶. Tačiau ginčų vis tiek neišvengta. Rengiant memorandumą JAV prezidentui, atsirado net trys dokumento variantai. Po diskusijų sutarta, kad galutinį tekstą rengs Kostas Jurgėla ir Valdas Adamkevičius-Adamkus, o redaguos W. Allenas. Šitaip parengtas memorandumas per priėmimą buvo įteiktas prezidentui. Dokumente pirmiausia primenama, jog tuomet, kai Vakarų kolonijos turi laisvo apsisprendimo teisę, Lietuvą tebevaldo sovietai. Išdėstyti jų okupacijos ženklai – ekspropriavimas, išnaudojimas, nuskurdinimas, vergiškas darbas, pagrindinių žmogaus teisių paneigimas, rusinimas, teroras, žudynės, masinis trėmimas. Toliau reiškiamas viltis, kad JTO Generalinės Asamblėjos darbotvarkėje atsiras Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimas, o tai prisidės prie 1939 m. Hitlerio–Stalino sąmokslų padarinių likvidavimo¹⁷.

Delegacijos vadovas L. Šimutis apibūdino abiejų organizacijų – ALT ir JAV LB – politinės veiklos siekius, o delegacijos narys V. Adamkevičius-Adamkus kalbėjo apie Vasario 16-osios reikšmę lietuvių tautai. Atsakomojoje kalboje JAV prezidentas pabrėžė, kad Amerika pasisako prieš kolonializmą pasaulyje, vadinasi, ir prieš Lietuvos pavergimą. J. F. Kennedy dar kartą patvirtino, kad JAV ir toliau laikosi Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimo politikos. Be to, prezidentas pažymėjo, kad „Lietuvos problema

jam seniai žinoma“, ir patikino, jog „visuomet stovėsiąs už visų tautų laisvės principą“¹⁸. Toks išskirtinis Lietuvos nepriklausomybės dienos proga lietuviams surengtas priėmimas Baltuosiuose rūmuose reiškė JAV prezidento palankumą Lietuvos laisvės bylai ir skatino laisvąją lietuvių tolesniems laisvinimo žygiams. ALT pirmininkas L. Šimutis pripažino, kad „kultūriniai sąjūdžiai taip pat neatleidžiami nuo Lietuvos laisvinimo darbo“, ir pakvietė pradėti naują veiklos erą, paremtą šūkiu „susitelkime visi krūvon“¹⁹. Tai reiškė raginimą PLB įsitraukti į politinę veiklą.

ALT ryžosi atsinaujinti ir ėmė reformuoti organizacijos struktūrą. Pagal 1962 m. liepos 29 d. Čikagoje vykusiam suvažiavime priimtą statutą ALT numatė sujungti organizacijas, kurios „yra lojalios JAV, stovi už nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos atstatymą“²⁰. Netrukus, 1963 m. birželio mėnesį, ALT gretas papildė Lietuvių studentų ir Lietuvių Romos katalikų moterų organizacijos bei „Santaros-Šviesos“ federacija ir Lietuvos vyčiai. Tuo metu ALT valdybos nariu buvo išrinktas lietuvių studentų atstovas Tomas Remeikis.

Toliau tebesitęsiant Vakarų ir Rytų artėjimui bei vykstant JAV ir SSRS deryboms dėl atominių bandymų uždraudimo, 1963 m. birželio 10 d. ALT pasiuntė Valstybės departamentui telegramą, kurioje ragino per derybas nepamiršti ir sovietų okupuotos Lietuvos. Dėl to teko koreguoti ALT laisvinimo veiklos metmenis, ir tai jau atspindėjo 1963 m. vasario 16 d. atsišaukime „Mūsų pastangos Lietuvai laisvinti“. Jame numatyta kreiptis į JAV Kongresą dėl Lietuvos nepriklausomybės minėjimo, į valstijų gubernatorių bei miestų merus – dėl Lietuvių dienos rengimo ir įsipareigota palaikyti glaudžius ryšius su JAV administracija. Be to, pažymėta, kad bus siekiama „Laisvosios Europos“ radijo transliacijų estų, latvių ir lietuvių

kalbomis, drauge su kitais baltiečiais rengiamasi Baltijos valstybių klausimą iškelti JTO, anglų kalba leidžiama periodika ir leidiniai, nušviečiantys padėtį okupuotame krašte. Dar pabrėžta, jog būtina palaikyti ryšius su visomis organizacijomis, dalyvaujančiomis Lietuvos laisvinimo sąjūdyje, visokeriopai remti VLIK'ą, Eltos biuletenį, lietuviškas radijo stotis (Vatikane, Romoje, Madride)²¹. ALT tebelaikė Lietuvos laisvės bylai svarbiu dalyku gauti JAV politinių partijų patikinimą, kad jos ir toliau nepripažins sovietų aneksijos. Ji siekė, kad Demokratų ir Respublikonų partijų rinkiminėse programose atsirastų Lietuvos bylos klausimas. „Amerikos lietuvių balsas visada buvo reikšmingas [...] Lietuvos laisvinimo bylos pastangose. Lietuvos laisvė – aukščiausias mūsų tikslas.“²² Neatsitiktinai JAV prezidento rinkimų metais, 1964 m. birželio 26–28 d., Vašingtone buvo sušauktas VI Amerikos lietuvių (AL) kongresas, kuris turėjo „laimėti daugiau draugų Lietuvai žymiųjų politikų tarpe, išgauti iš jų ryškesnių pasižadėjimų remti mūsų tautos pastangas išlaisvinti Lietuvai“. Kongresas kėlė šiuos tikslus: prašyti Amerikos valstybės paramos Lietuvos laisvinimo byloje ir parodyti lietuvių ryžtą bei vienybę šiame žygyje. LDT vadovas S. Lozoraitis, pabrėždamas, kad „sovietų okupacinė valdžia Lietuvoje slopina bet kurį laisvos minties pasireiškimą ir klaidina objektyvinę informaciją“, siūlė ALT „panaudoti savo įtaką, kad Amerikos institucijos remtų Vatikano, Romos ir Madrido lietuviškąsias transliacijas ir įvestų jas į Free Europe radijo programą“²³. Kongresas nuo ankstesniųjų skyrėsi tuo, kad posėdžiuose buvo skaitomi moksliniai pranešimai, pavyzdžiui, profesorius Vytautas S. Vardys nagrinėjo sovietinio kolonializmo padarinius Baltijos kraštuose, tarp jų ir Lietuvoje. Kitas skiriamasis bruožas – ALT užmegztas abipusis ryšys su JAV Senato ir Kongreso nariais, iš kurių du – senatorius Paulas Douglas ir

kongresmenas Ray Maddenas – savo apsilankymu pagerbė Amerikos lietuvių kongresą. 1965 m. kongresmeno Williamo Murphey iniciatyva JAV Atstovų Rūmai įtraukė L. Šimučio liudijimą apie SSRS klastą okupuojant Lietuvos Respubliką²⁴. Su JAV administracija glaudžiai bendradarbiavo ir nuo 1966 m. organizacijos pirmininko pareigas einantis Antanas J. Rudis. Klivlando konferencijoje (1966 m.) jis pareiškė, jog ALT kovoja „prieš rusų kolonializmą“, veikdama JAV vyriausybėje ir JAV atstovybėje prie JTO²⁵. Panašia dvasia paremtą ALT veiklą liudijo ir 1966 m. Vasario 16-osios minėjimas, surengtas JAV Senate ir Atstovų Rūmuose. Taip pat ALT pastangomis Lietuvos nepriklausomybės dienos proga JAV televizijoje buvo surengta laida, kurioje dalyvavo senatorius P. Douglas ir vyskupas Vincentas Brizgys. Vyskupas kalbėjo apie tikinčiųjų teisių varžymą sovietų okupuotoje Lietuvoje.

1967 m. plečiantis SSRS ir JAV santykiams buvo ratifikuota konsulinė sutartis, pagal kurią abiejose šalyse turėjo padidėti konsulatų skaičius. ALT mėgino išgauti JAV valstybės departamento patikinimą, jog sutartis nepakeis politikos Baltijos kraštų atžvilgiu. Vasario 16-osios proga apsilankęs Valstybės departamente A. Rudis dar kartą įsitikino, jog Amerika yra palanki Lietuvos laisvės bylai.

Sklaidant mitą apie Rytų bloko propaguojamą politiką, formuojančią Vakarų visuomenės nuomonę, jog komunistai jau „subrendo“ ir „nenori daugiau revoliucijų pasaulyje“, vėlgi nemažai nuveikė ALT. Toks procesas buvo aiškiai apibūdintas kaip pavojingas supratimas, kenkiantis Lietuvos laisvės bylai, nes tai „tik palaidoja pavergtus kraštus“²⁶. Lietuvos nepriklausomybės 50-mečio sukaktį ALT įprasmino sleisdama JAV administracijos sluoksniuose lietuvių siekius ir veikdama išvien su kitomis lietuvių politinėmis organizacijomis. Neatsitiktinai sulaukta palankaus

atgarsio. Vien 1968 m. Lietuvos laisvės reikalui JAV Senate ir Atstovų Rūmuose pareiškimus padarė 27 senatoriai ir 94 atstovai²⁷. Be to, ALT ir išrinktam naujam (nuo 1968 m.) jos pirmininkui Eugenijui Bartkui teko nemažai pasidaruoti, kad Lietuvos laisvės bylos gynimo klausimą abi partijos įtrauktų į 1968 m. rinkimines programas.

Siekiant atkreipti daugiau dėmesio į okupuotos Lietuvos reikalus, 1969 m. rugpjūčio 30–31 d. Detroite buvo surengtas VII Amerikos lietuvių kongresas, pademonstravęs laisvosios lietuvių politinių organizacijų vieningumą. Kongrese dalyvavo VLIK'o, JAV LB ir LLK vadovai. Apžvelgiant laisvinimo darbo rezultatus pabrėžta, jog „Lietuvos byla šiandien pasauliui geriau žinoma, kaip 1940 metais“²⁸. Tai nemažas ir ALT nuopelnas. Laisvoji lietuvių vis plačiau skleidė pasauliui informaciją apie dar neatitaisytą skriaudą Baltijos kraštams, kurie buvo pavergti susitarus 1939 m. jų didžiosioms kaimynėms. Raginta visą tiesą apie pavergtą Lietuvą išsakyti Vakarų politikams. „Lietuva ir lietuvių tauta turi draugų daug. Jie nori Lietuvai ir lietuviams padėti, bet ne visada turi amunicijos – ją jiems turi suteikti lietuviai, tą daryti turi nuolat.“²⁹ Kongrese siūlyta Lietuvos laisvinimo idėją skleisti tarptautiniuose kongresuose, konferencijose, seminaruose. Amerikos lietuvių kongreso baigiamajame nutarime atspindėjo ALT veiklos gairės ateiviai: „Lietuvos išvadavimas ir jos nepriklausomybės atstatymas yra ir bus pagrindinis Amerikos lietuvių uždavinys ir veiklos kelrodis.“³⁰ Numatyta ir ateityje skatinti ALT ryšius su JAV oficialiomis institucijomis, daryti įtaką Amerikos politikams ir vyriausybei, kad tarptautinėje plotmėje būtų keliami šie klausimai: SSRS kolonializmo viešpatavimas, tikinčiųjų persekiojimas Lietuvoje ir sovietų okupuotų tautų savarankiškumo atkūrimas. Be to, siekiant išlaikyti tarptautinį Lietuvos

nepriklausomybės pripažinimą, atsisakyta bendradarbiauti su sovietų Lietuvos atstovais ir jų patikėtiniais.

VLIK'O KOVA DĖL SOVIETŲ OKUPACIJOS BALTIJOS ŠALYSE PANAIGINIMO

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), vienijantis daugelį įvairių laisvosios lietuvių darinių (partijų, sąjūdžių, sąjungų) ir veikiantis kaip lietuvių tautos atstovybė, svarbiausiu tikslu laikė Lietuvos laisvės atkovojoją. Organizacija analizavo tarptautinių įvykių raidą ir gindama Lietuvos laisvės bylą rengė memorandumus JTO, Vakarų valstybėms, dalyvavo sovietų okupuotų Europos tautų išeivijos politiniame gyvenime. Septintojo dešimtmečio pradžioje komplikuojantis tarptautinei padėčiai, VLIK'as savo veikloje vadovavosi anglų politiko Winstono Churchillio žodžiais: „Jei nekovosime už teises, kada galime laimėti be kraujo praliejimo ir kada laimėjimas yra užtikrintas, sulauksime metų, kada vis vien turėsime kovoti daug sunkesnėmis sąlygomis su labai mažai vilties išlikti ir laimėti; dar blogiau, gali tekti kovoti net beviltiškomis sąlygomis, nes geriau žūti, negu gyventi vergais.“ 1961 m. lapkričio 25 d. Niujorke vykusiame metiniame seime VLIK'o pirmininkas A. Trimakas šiomis mintimis skatino laisvąją lietuvių jungtis į Lietuvos laisvės žygį ir kvietė tikėti laisvinimo kovos teisumu. Tuo metu pastebėta, kad „pavergtųjų byla dažnai panaudojama kaip priemonė Vakarų politikos tezėms paremti, o ne pavergtųjų tautų laisvei ginti“, todėl „yra pats laikas, kad Vakarai paskelbtų Tautų laisvės, o pirmą galvon – Sovietų pavergtųjų Europos tautų manifestą, kurį turėtų pasirašyti ir vykdyti visos laisvosios tautos“³¹.

Siekdamas suaktyvinti Lietuvos laisvinimo darbą VLIK'as numatė artimiausius

uždavinius: 1) intensyvi kova su sovietų okupacija Lietuvoje; 2) atskleisti rusinimo pavojų ir ugdyti lietuvių tautinę savigarbą; 3) reikalauti besąlyginės laisvo apsisprendimo teisės Lietuvai; 4) jungtis į bendrus Vakarų žygius prieš sovietų puolimą karinėje, politinėje, ūkinėje ir kultūrinėje srityse; 5) skatinti jaunimą studijuoti politiką, tautų ir žmogaus teises; 6) organizuoti tyrimų ir dokumentų centrus, kuriuose būtų ruošiami informaciniai biuleteniai ir radijo programos; 7) kelti Lietuvos laisvės klausimą užsienio spaudoje, radijo laidose ir įvairiose organizacijose³². Be to, svarbiu uždaviniu VLIK'as laikė naujosios kartos intelektualų įtraukimą į politinį, informacinį darbą. Numatyti uždaviniai netrukus tapo konkrečių darbų išraiška. Pirmiausia paminėtina propagandinė veikla. Plečiant informacijos apie Lietuvą tinklą, Eltos biuletenį, jau leidžiamą pagrindinėmis užsienio kalbomis – vokiečių, anglų ir italų, – 1961 m. imta leisti prancūzų kalba bei pasiruošta leidimui ispanų kalba. Septintojo dešimtmečio antroje pusėje pasirodė leidimai arabų ir portugalų kalbomis. Šis periodinis leidinys, rengiamas VLIK'o informacijos tarybos, platino svetimtautiems žinias apie laisvosios lietuvių dalyvavimą Lietuvos laisvinimo sąjūdyje bei padėtį okupuotoje Lietuvoje. Nagrinėjamu laikotarpiu taip pat buvo leidžiamas VLIK'o globojamas informacinis žurnalas „Lituanus“ akademiniam jaunimui, įvairios knygos užsienio kalbomis. Pavyzdžiui, ispanų kalba parengtas Kazimiero Čibiro veikalas apie sovietų okupaciją Lietuvoje. VLIK'as parėmė Lietuvos tyrimo instituto inicijuotą bibliografijos apie užsienio autorių darbus, skirtus Lietuvos problemoms, rinkimą, lietuvių radijo laidų Lietuvai, esančiai už „geležinės uždangos“, transliacijas iš Vatikano (nuo 1940 m.), Romos (nuo 1952 m. vedėjas Juozas Gailius), Madrido (nuo 1954 m. vedėjas kun. Kazimieras Patalavičius) ir bendradar-

biavo su „Laisvosios Europos“ radijo lenkų skyriumi. Radijo bangomis pavergtai tautai buvo ne tik perduodami kultūriniai, politiniai pranešimai, bet ir aiškinami sovietų politiniai manevrai Rytų Europoje, jų siekiai skverbtis į Azijos, Afrikos ir Pietų Amerikos šalis. Kartu palaikyta Vakarų ideologinė kova prieš komunizmą. Informaciją apie padėtį okupuotoje Lietuvoje VLIK'as siekė gauti iš pirmų lūpų, apklausinėdamas atvykstančiuosius iš Lietuvos, ypač repatrijuojančius į Vokietijos FR³³.

Laisvinimo veiklą plėtojo ir VLIK'o Vykdomoji taryba (VT), septintojo dešimtmečio pradžioje dar tebeveikusi Europoje, arčiau okupuotos Tėvynės. Jos pirmininkas Jonas Glemža, apibendrindamas 1960–1961 m. atliktus darbus, įvardijo du svarbius dokumentus, adresuotus tarptautinėms institucijoms. Vienas jų, skirtas Europos Tarybai, priminė Lietuvos problemas, lietuvių tautos laisvės siekius ir ragino nepamiršti sovietų padarytų skriaudų; kitas – Belgrade vykstančiai Neprisijungusių prie blokų valstybių konferencijai. Jis buvo įteiktas per Indijos delegaciją, pabrėžiant didžiojo indų tautos laisvės kovotojo Mahatmos Gandhi simpatijas nepriklausomai Lietuvai.

1961 m. rugpjūčio 13 d., kai iškilo Berlyno siena, VT nusiuntė laišką Vakarų Berlyno burmistrui Willy'ui Brandtui. Jame išreikštas pasitenkinimas, kad W. Brandtas tvirtai gynė ne tik senosios Vokietijos sostinės, bet ir tautų laisvės interesus. Ta proga VLIK'as paragino Vakarus neatsisakyti savo principų: „Nuo Vakarų laimėjimo [...] daug priklausys pasaulio taika, taip pat Rytų Europos ir Lietuvos laisvės ateitis. Berlynas šiandien yra laisvės simbolis ir Vakarams rezistencijos prieš komunizmą barometras.“³⁴ Taigi VLIK'as, atsižvelgdamas į tuo metu paaštrėjusius Rytų ir Vakarų santykius, koregavo Lietuvos laisvinimo sampratą. Lietuvos laisvės bylos gynimas reiškė ne tik

žygį prieš komunizmo plėtimą, bet ir turėjo padėti Vakarams stabdyti sovietų veržimąsi į kitus žemynus bei naujus kraštus. VLIK'as laikėsi nuomonės, jog Europa taps laisva, kai lietuvių tauta, kaip ir kitos Rytų Baltijos tautos, atkurs nepriklausomybę. Lietuvos laisvės bylos gynimo pagrindu Vakarai turėtų laikyti visą pluoštą tarptautinių aktų: Atlanto ir JTO chartas, 1942 m. sausio 1 d. priimtą Laisvės deklaraciją ir Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Pagal šiuos dokumentus sovietams keliama du reikalavimai: išvesti karinius dalinius iš okupuoto krašto ir leisti lietuvių tautai laisvai pareikšti savo valią dėl santvarkos. JTO raginta į darbotvarkę įtraukti sovietų užimtų Europos šalių, tarp jų Lietuvos, apsisprendimo teisės klausimą. Taip būtų paspartintas Antrojo pasaulinio karo padarinių likvidavimas ir suaktyvintas visuotinis judėjimas prieš sovietų užmačias. Visi šie veiksmai užtikrintų, kad JTO deklaracija dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijoms bus vykdoma. Šios mintys, reikšmingos Lietuvos laisvinimui, buvo išdėstytos 1961 m. VLIK'o telegramoje JAV prezidentui Johnui F. Kennedy, Didžiosios Britanijos premjerui Haroldui MacMillanui, Vokietijos FR kancleriui Konradui Adenaueriui ir prezidentui Heinrichui Lübke'ei bei Prancūzijos prezidentui Charles'ui de Gaulle'ui³⁵. Joje pažymėta, jog sovietai patiria ūkinės sistemos krizę ir Vakarai turėtų tuo deramai pasinaudoti.

Pripažindamas, kad organizaciją reikia tobulinti, o veiklos bazę plėsti, VLIK'as paragino laisvąją lietuvią „veikti žodžiu, raštu ir asmeniškais santykiais gyvenamųjų kraštų vyriausybės, spaudą, parlamentarus ir mokslo žmones“. Tačiau tarptautinė padėtis buvo nepalanki Lietuvos laisvės klausimui kelti tarpvalstybiniu lygiu. VLIK'as nedvejodamas reagavo ir į sovietų siūlomus kultūrinius mainus. Tuo metu iškilęs bendradarbiavimo su sovietų pavergto krašto institucijomis

klausimas buvo apsvaistytas 1962 m. lapkričio 10–11 d. vykusioje VLIK'o sesijoje. Vienareikšmiškai nutarta, jog bet kokie ryšiai su okupuotos Lietuvos oficialiomis įstaigomis gali slopinti pavergtos tautos ryžtą siekti laisvės ir susilpninti laisvosios lietuvių kovą dėl Tėvynės nepriklausomybės. Priimti tokį tvirtą sprendimą paskatino ir JAV valstybės departamento tų metų lapkričio 3 d. pareiškimas: „Valstybės departamentas nepripažįsta Pabaltijo valstybių jėga į Sovietų Sąjungą inkorporacijos ir todėl negali remti kultūrinių mainų su sovietų okupuota Lietuva. Tolygiai nėra skatinamos amerikiečių kultūrinės grupės vykti į tą sritį.“³⁶ Bendradarbiavimo su okupuota Lietuva klausimas ne kartą aptartas ir vėliau. Jį svarstė ne tik VLIK'as, bet ir kiti Lietuvos laisvinimo veiklos dalyviai.

Tuo laikotarpiu buvo keliama laisvosios lietuvių politinio telkimo problema. Visos lietuvių politinės grupės, dalyvaujančios Lietuvos laisvinimo procese, pakviestos jungtis į VLIK'ą siekiant jį sustiprinti ar įkurti lietuvių vienybės sąjungą³⁷. Tačiau mėginimas suvienyti politines organizacijas po VLIK'o vėliava nebuvo sėkmingas. ALT ir PLB laikėsi savarankiškų organizacijų statuso.

Vis labiau švelnėjant tarptautiniam klimatui, VLIK'as pastebėjo, kad Vakarų dėmesys laisvinimo veiklai silpnėja. 1963 m. kovo 2 d. vykstant išplėstiniam organizacijos posėdžiui konstatuota: „Mūsų viltys buvo dedamos į JAV valdžią, jog bus vedama akcija išvaduoti pavergtas tautas, kurios per silpnos tą pačios padaryti. Deja, šiandien atrodo, kad apsirikiata – akcija ir vėl grąžinama patiems pavergtiesiems vaduoti. Interesas mums mažėja tiek čia Amerikoje, tiek Europoje.“³⁸ Minint VLIK'o veiklos 20-ąsias metines, 1963 m. lapkričio 23–24 d. Niujorke įvyko jubiliejinė sesija. Ta proga atsiųstame sveikinime LDT šefas S. Lozoraitis, vertindamas organizacijos nuopelnus laisvinimo veiklai, rašė: „Sovietų

pavergtųjų tautų laisvės problemos kėlimas yra būtina tos kovos priemonė. Mūsų didelis uždavinys tebėra šitą mintį skleisti Vakarų viešojoje nuomonėje ir tuo taip pat palaikyti gyvą Lietuvos nepriklausomybės atstatymo klausimą.³⁹ Keldamas Lietuvos laisvės bylos problemą VLIK'as ne tik skleidė informaciją radijo bangomis, bet ir tęsė leidybinę veiklą. Septintojo dešimtmečio pradžioje buvo išleistos šios knygos: „Rūda ir rauda. Sibire ištremtųjų lietuvių poetų poezijos rinktinė“ (1961), Adolfo Šapokos „Vilnius in the Life of Lithuania“ (1962), Juozo Audėno „Twenty Years Struggle for Freedom of Lithuania“ (1963). Nors sąlygos laisvinimo veiklai sunkėjo, VLIK'as plėtė „išvystytą propagandos tinklą“ ir dėl to „Lietuvos byla tapo žinoma ir ginama“. Šiam darbui reikėjo nemažai pinigų – tam buvo išleista apie 700 tūkst. dolerių⁴⁰.

Pradėdamas savo veiklos trečią dešimtmetį, VLIK'as 1964 m. panaikino VT, įkūrė valdybą ir iš naujo persvarstė veiklos taktiką. Jam pavyko įveikti prieštaravimus su kitomis organizacijomis ir sutelkti jas bendram veikimui. Į VLIK'ą sugrįžo ar prie jo prisijungė Lietuvių fronto bičiuliai (LFB), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT). Ta proga buvo paskelbtas bendras atsisaukimas. Prieš tai buvo atliktas nemažas parengiamasis darbas. Dar 1963 m. birželio 22 d. Niujorke tarpininkaujant PLB įvyko VLIK'o, LNT ir LFB susitikimas. Jame buvo sudaryta „Birželio 22 komisija“: Juozas Audėnas, Martynas Brakas, Stasys Lušys, Bronius Nemickas, Juozas Puzinas (pirmininkas) ir Vytautas Vaitiekūnas. Po keturių bendrų posėdžių buvo pasiektas susitarimas ir 1964 m. gegužės 22 d. VLIK'ą sudarė jau 15 grupių: Atgimimo sąjūdis, Darbo federacija, Krikščionių darbininkų sąjunga, Krikščionių demokratų sąjunga, LLKS, LFB, Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis, Rezistencinė santarvė, Rytų Lietu-

vos rezistencinis sąjūdis, Socialdemokratų partija, Tautinis sąjūdis, Ūkininkų partija, Ūkininkų sąjunga, Valstiečių liaudininkų sąjunga ir Vienybės sąjūdis. Be to, VLIK'as, laikydamas savo išskirtiniu uždaviniu nustatinti Lietuvos laisvinimo politikos gaires, numatė galimybę į susivienijusių organizacijų gretas priimti LLK, o su PLB bendrauti per jos akredituotą ryšininką⁴¹.

VLIK'as, įvardijęs save kaip „laisvės kovos vieningą vadovybę laisvajame pasaulyje“ ir prisiėmęs pareigą atstovauti pavergtai lietuvių tautai, svarbiu dalyku laikė „ginti jos teises tarptautinėse ir atskirų valstybių įstaigose“ kovojant „už pavergtojo lietuvio pagrindines žmogiškąsias teises: už religijos ir auklėjimo laisvę, už mokyklos ir mokslo laisvę, už kūrybos ir darbo laisvę, už keliavimo ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvę, už visas kitas Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos paskelbtas asmens laisves“. Taigi VLIK'as aiškiai apibrėžė savo veikimo erdvę ir siekė plėtoti Lietuvos laisvinimo sąjūdį Vakaruose. Svarbus uždavinys buvo formuoti Lietuvos laisvės bylai palankią visuomenės nuomonę, skleisti informaciją į pavergtą kraštą ir apie jį. Įgyvendinant šiuos sumanymus planuota laisvinimo veiklą organizuoti drauge su latviais ir estais⁴².

Septintojo dešimtmečio antroje pusėje VLIK'as tebeplėtojo Lietuvos laisvinimo veiklą. 1964 m. pabaigoje organizacijos pirmininku tapo ministras Vaclovas Sdzikauskas, vadovavęs LLK bei atstovavęs lietuviams Pavergtųjų Europos tautų (PET) asamblėjoje: jis pabrėžė siekį „budėti ir prireikus reaguoti“. Tuo laikotarpiu sovietai stengėsi ne tik vadovauti socializmo stovyklai, bet ir pirmauti užsienio politikos srityje visame pasaulyje. VLIK'ui teko tikslinti laisvinimo koncepciją, tačiau nekintamos tebebuvo dvi nuostatos: 1) Lietuvos Respublika, kaip tarptautinės bendruomenės narė, tebeegzistuoja ir 2) Baltijos laisvės

byla nėra baigta. Nepaisant sovietų teiginių apie savanorišką SSRS sukūrimą, teigta, kad „nėra pateisintas sovietų kolonializmas prie Baltijos ir tai negali būti traktuojama kaip normalus faktas“⁴³.

1965 m. VLIK'as suformulavo Lietuvos laisvinimo *credo*. Jo esmė – nenuilstama kova dėl Lietuvos laisvės. Pažymėtinos šios kovos apraiškos: masiniai protestai (laisvosios lietuvių susirinkimai, spaudos žodis, kreipimasis per radiją į pavergtą tautą), rezoliucijos pasaulio valstybėms (kelti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės problemą), peticijos JTO (reikalauti nutraukti sovietų okupaciją). Išsakyta mintis, jog į antisovietinę veiklą, kurioje dalyvauja sovietų pavergtos Rytų Europos tautos, būtina patraukti kuo daugiau laisvųjų tautų ir organizacijų iš demokratinio pasaulio⁴⁴.

1966 m. keitėsi VLIK'o valdyba; iš jos pasitraukė nusižengę tautinei drausmei nariai, o atsistatydinus ankstesniajam pirmininkui, šį postą užėmė jaunosios kartos atstovas Juozas Kęstutis Valiūnas. Jo išrinkimas paneigė sovietų propagandos skleistus tvirtinimus, kad, išmirus senajai kartai, Lietuvos laisvinimo veikla savaime nunyks. Naujojo VLIK'o pirmininko nuomone, laisvosios lietuvių „pareiga čia yra veikti taip, kad pavergtas lietuviai, patirdamas apie mūsų darbus, galėtų semtis iš jų dvasinio pastiprinimo ir pasididžiavimo“⁴⁵. Jis kvietė viso pasaulio lietuvius „veikliau jungtis į kilnią misiją“ ir aktyviau skleisti nelietuviams informaciją apie Lietuvos laisvės bylą. J. K. Valiūnas pradėjo lankyti laisvosios lietuvių gyvenamus kraštus, ir tai pagyvino Tėvynės laisvinimo darbą. Per 1966–1969 m. buvo aplankyti trys žemynai – Pietų ir Šiaurės Amerika, Australija ir Europa, kur įsikūrusios didesnės lietuvių bendruomenės. Į Aziją atvykusį VLIK'o pirmininką 1968 m. kovo mėn. priėmė Filipinų prezidentas Ferdinandas E. Marcosas. Išskėlus mintį dėl Lietuvos konsulato steigimo

Maniloje, prezidentas užtikrino, kad remis Lietuvos išlaisvinimo pastangas⁴⁶.

Naujasis VLIK'o pirmininkas skatino įdiegti jaunimui „Lietuvos laisvo apsisprendimo idealą“ ir išskėlė šūkį: „Gana ruošti fabrikams darbininkus, ugdykime akademikų tautą.“⁴⁷ Keliant Lietuvos laisvės bylą buvo svarbu bendradarbiauti su kitomis politinėmis organizacijomis ir ypač palaikyti ryšius su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT). Lietuvos nepriklausomybės 50-mečio proga 1968 m. vasario 16 d. buvo paskelbtas bendras LDT ir VLIK'o atsišaukimas į laisvąjį pasaulį. Jame pabrėžiama: „Lietuvių tauta nėra pripažinusi sovietų viešpatavimo, bet okupacijos priespauda atima jai galimybę kelti savo balsą. Todėl mes, reiškdami jos valią ir siekį, laikome savo pareiga kreiptis į laisvąjį pasaulį.“⁴⁸

Lietuvos kaip valstybės *de jure* egzistavimas reikėsi diplomatinio atstovavimo užsienio šalyse. Nagrinėjamu laikotarpiu LDT atstovai drauge su VLIK'u turėjo užmezgę ryšius daugiau kaip 60 valstybių, o Kanadoje, Pietų Amerikoje, Europoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje buvo įsteigtos VLIK'o atstovybės⁴⁹. Visa laisvinimo veikla tarptautinėje arenoje buvo grindžiama ryšių plėtimu propaguojant Lietuvos laisvės reikalą. Laisvoji lietuvių, VLIK'o remiama, užsibrėžė ir toliau veikti, kad Lietuvos, ne kaip geografinės vietovės, bet kaip valstybės, vardas būtų išsaugotas visuose pasaulio žemėlapiuose, enciklopediniuose leidiniuose, mokykliniuose vadovėliuose.

VLIK'as ir toliau operatyviai reagojo į tarptautinius įvykius ir juos sumaniai panaudodavo Lietuvos reikalui. Pavyzdžiui, 1968 m. rugsėjo mėn. Limoje vykstant Tarp-parlamentinei konferencijai jo pastangomis net 18 valstybių parlamentariai pasisakė prieš sovietų agresiją Čekoslovakijoje. Reaguodama į tai, SSRS delegacija, vadovaujama Justo Paleckio, pagrasino pasitraukti iš forumo⁵⁰.

Jubiliejiniais 1968 m. VLIK'o laisvinimo veikla buvo grindžiama šiomis nuostatomis: pirma, 1940 m. sovietų įvykdyta Lietuvos okupacija vertintina kaip smurto aktas, neturintis „jokios teisinės ar lietuvių tautą saistančios galios“, nes buvo sulaužyti svarbiausi teisės dėsniai. VLIK'as užsibrėžė toliau apeliuoti į Vakarų pasaulį, kad priverstų SSRS pasitraukti iš Lietuvos. Antra, VLIK'as išipareigojo talkinti LDT ir priešintis jos veiklos trukdymams. Trečia, pabrėžta Lietuvos rusinimo problema. Tuo tikslu ketinta parengti studiją apie okupuotame krašte vykdomą rusinimą ir ją išplatinti Vakaruose. Be to, VLIK'as išreiškė padėką laisvajai lietuviškai už finansinę paramą ir pakvietė lietuvių jaunimą rengti žygį „už tikėjimo laisvę“⁵¹. Artėjant Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo 30-mečiui, VLIK'as paskelbė kreipimąsi, smerkiantį sovietų ir nacių užmačias, lėmusias Lietuvos okupaciją. „Tai ryški agresija, kurios sovietai negali paneigti ir nusišėpti nuo pasaulio akių. Ji juodžiausiai įrašyta į pasaulio istoriją.“⁵² Būtina pabrėžti, jog aktyvus ir viešas SSRS ir Vokietijos sandėrio svarstymas suteikė Lietuvos laisvės bylai labai svarų argumentą.

Pasaulyje įsivyrėjant sovietų peršamai taikaus sambūvio politikai bei iškilus Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) idėjai, VLIK'ui teko nuosekliai ir kantriai ginti Lietuvos laisvės bylą. 1969 m. gruodžio 6–7 d. Niujorke vykusiametiniame seime buvo aptarti nuveikti darbai ir patikslintos tolesnės laisvinimo veiklos gairės. Apžvelgiant pasiekimus pakartota, kad organizacija „visų lietuvių pastangas derina ir visai laisvės kovai vadovauja“. Tuo tikslu visą laisvinimo veiklą VLIK'as kreipė dviem linkmėmis: pirma, į lietuvių, gyvenančius tiek okupuotame krašte, tiek Vakaruose, kad sustiprintų jų ryžtą dalyvauti laisvinimo sąjūdyje; antra, į svetimtaučius, kad išlaikytų jų dėmesį Lietuvos laisvės bylai. Pradėjus

tarptautiniu mastu propaguoti ESBK idėją, VLIK'as nutarė parengti memorandumą JAV ir Vakarų Europos valstybėms. Šiame dokumente buvo prisiminta SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir pareikštos lietuvių tautos išsilaisvinimo viltys⁵³. Netrukus, 1970 m. vasario 6 d., J. K. Valiūnas lankėsi JAV valstybės departamente ir teiravosi, koks yra JAV požiūris į ESBK surengimą. Jis pareiškė, kad, „pasirodžius spaudoje žiniai apie sovietų valstybių bloko nutarimą tokią konferenciją suruošti“, buvo nerimauta dėl Lietuvos laisvės bylos likimo ir pradėta rengti dokumentus šiuo reikalu. Atsakydamas į tai, Baltijos skyriaus vedėjas Barkley Wardas patikino, jog „Baltijos kraštų okupacija ir neteisėtas tų kraštų į Sovietų Sąjungą įjungimas, kurio JAV nepripažįsta, yra principinis šio krašto užsienio politikos klausimas“⁵⁴. Tų metų balandžio 1 d. VLIK'as drauge su LDT parengė kreipimąsi ir į JAV prezidentą. Jame vėl teiravosi dėl ESBK. Kreipimesi išreikštas nepasitenkinimas dėl Lietuvos padėties po sovietų agresijos ir pabrėžta lietuvių tautos teisė į nepriklausomos valstybės atkūrimą⁵⁵. Toliau švelnėjant SSRS ir Vakarų Vokietijos santykiams, VLIK'as stengėsi sužinoti VFR nuostatas Baltijos kraštų atžvilgiu. Į 1970 m. liepos 30 d. nusiųstą Vakarų Vokietijos užsienio reikalų ministerijai raštą iš Bonos atsakyta ir patikinta, kad VFR politika Baltijos valstybių atžvilgiu nepasikeitusi⁵⁶.

Nekintanti Vakarų pozicija dėl sovietų Baltijos kraštų okupacijos stiprino Lietuvos laisvės bylos reikalą, o VLIK'as septintojo dešimtmečio pabaigoje vėl apsvarstė savo veiklą ir numatė plačią laisvinimo programą⁵⁷. Joje pirmiausia siūlyta Tėvynės laisvės bylą propaguoti daugelyje demokratinių valstybių, supažindinti jų parlamentus, vyriausybes bei Europos Tarybą su sovietų įvykdyta agresija prieš Lietuvą ir raginti šį klausimą kelti tarptautiniuose forumuose. Programoje pažymėta, kad komunistinis

imperializmas kelia grėsmę visam demokratiniam pasauliui. Užsibrėžtiems tikslams įgyvendinti VLIK'as siekė toliau bendradarbiauti su LDT, ragino jos atstovus lankytis Vakarų šalių užsienio reikalų ministerijose ir priminti Lietuvos laisvės reikalą. Pripažinęs, kad LDT „yra viena iš akivaizdžių Lietuvos valstybės kontinuiteto apraiškų“, VLIK'as buvo susirūpinęs dėl retėjančių lietuvių diplomatų gretų Vakaruose⁵⁸. Šį klausimą J. K. Valiūnas kėlė ir JAV valstybės departamente. 1969 m. birželio 3 d. susitikęs su Baltijos skyriaus vedėju B. Wardu jis pažymėjo, kad JAV ir Didžioji Britanija pripažįsta tik tuos diplomatus, kuriuos akreditavo dar nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Tokios pozicijos laikėsi ir Vatikanas bei Prancūzija. Atsakydamas į tai JAV pareigūnas paragino įveikti LDT „viduje nesantaiką“, o į Lietuvos reikalus „žiūrėti iš aukštesnio požiūrio taško“⁵⁹. VLIK'as numatė, kad Tėvynės laisvinimo idėjos ateityje turėtų būti skleidžiamos per lietuvių gyvenamųjų kraštų žiniasklaidą, taip pat rengiant ten antisovietines demonstracijas ir įtraukiant į šią veiklą jaunimą. Palaikydamas glaudžius ryšius su laisvosios lietuvių politinėmis organizacijomis (ALT, LLK, PLB), VLIK'as siūlė vienytis su kitų dviejų okupuotų kaimyninių tautų išeiviais ir bendromis jėgomis siekti Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų išvadavimo.

PLB NUOSTATA – LIETUVIŲ TAUTOS TEISĖ BŪTI LAISVAI

Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos laisvinimo procesui pribrendo ir pasiryžo jame dalyvauti naujas laisvosios lietuvių darinys – Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB). Prelatas Mykolas Krupavičius dar tik kuriantis lietuvių bendruomenei numatė, kad „į jos tiesioginius tikslus Lietuva ir Lietuvoj gyvenantys lietuviai neįeina. Lietuva rūpintis

jai tenka atsitiktinai, kai ją prislėgė didžiosios nelaimės ir baisūs pavojai. Pašalinus tuos pavojus ir nelaimes, Lietuva pradės rūpintis PLB, kaip motina rūpinasi savo vaikais.“⁶⁰ Susivienijusios į PLB įvairių kraštų lietuvių bendruomenės turėjo du svarbiausius uždavinius tautos gyvybingumui išlaikyti: pirma, siekti, kad būtų atkurta Lietuvos valstybės nepriklausomybė, antra, kad būtų užtikrinta prigimtinė tautos teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir istoriją. PLB dokumentuose aiškiai pažymėta, kad Lietuvos laisvinimas yra lietuvių tautos kova už „teisę turėti tai, kuo naudojasi visos kultūringosios tautos“⁶¹.

Naujas laisvosios lietuvių darinys nebuvo linkęs tenkintis vien kultūros, švietimo veikla; jo akiratyje atsirado Tėvynės laisvinimo darbuotė. Tai įrodo šeštojo dešimtmečio pabaigoje nuveikti darbai. Netrukus tatau patvirtino ir 1963 m. rugpjūčio 30–rugsėjo 1 d. Toronte susirinkęs antrasis PLB seimas. Jo „Žodis pavergtai Lietuvai“ skelbė pasiryžimą veikti Lietuvos laisvinimo labui. „Istorija liudija, kad svetima tironija, kad kaip galinga bebūtų, yra praeinamybė, žino tai ir Lietuvos okupantas. Likvidavus vakarietiškojo kolonializmo liekanas Afrikoje, Azijoje, ateis ir sovietinio kolonializmo eilė.“⁶² Išryškėjo ir PLB veikimo taktika. Atsižvelgdama į kintančią tarptautinę padėtį, organizacija stengėsi plačiau informuoti Vakarų pasaulį apie padėtį sovietų valdomoje Lietuvoje. Be to, išlaikant Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimą, suformuluotas uždavinys kelti Lietuvos laisvės bylą JTO bei kituose tarptautiniuose forumuose. Būtina pažymėti, kad ilgainiui termino „sovietinis kolonializmas“ buvo atsisakyta ir vietoj jo vartojama „sovietinė agresija“ ar „inkorporavimas į SSRS“. Tuo pabrėžta, kad Lietuva, XX a. turėjusi valstybės statusą, skiriasi nuo kolonijinių šalių. Jau septintojo dešimtmečio viduryje PLB keitė požiūrį ir laikėsi nuomonės, kad svarbiau yra Baltijos laisvės klausimą kelti

atskirose valstybėse ir prašyti jų paramos, nei šią problemą teikti svarstymui JTO⁶³. Antrajame PLB seime dar svarstytas pasiūlymas jai dalyvauti VLIK'e. Į šį siūlymą atsakyta neigiamai, nes PLB taptų viena iš VLIK'ą sudarančių politinių srovių ar sąjūdžių, o tai prieštarautų visuotinumui ir savarankiškumo principui. Dėl to antrajame seime buvo padarytos PLB konstitucijos pataisos. Jos skelbė: „Kol tautos kamienas yra pavergtas ir Lietuvos valstybės suverenumo vykdymas sustabdytas, [PLB] reiškia lietuvių ryžtą būti laisvai ir nepriklausomai ir tuo reikalu daro reikiamus žygius.“⁶⁴ Taip žlugo VLIK'o pastangos dar 1963 m., vengiant „partizaniškos“ laisvinimo veiklos, įtraukti PLB į savo struktūrą. PLB nutarė „išlikti tokia, kokia šiandien yra: visuotinė, savarankiška, nė su kuo nesurišta ir įsipareigojanti tik savo tautai ir Lietuvos žemei“⁶⁵. Ji ir toliau daug dėmesio skyrė Lietuvos laisvės kovai ir tai pabrėžė vėlesniuose dokumentuose. Atsirado šūkis, jog „Lietuvos laisvės kova [...] – kiekvieno lietuvio patriotinė pareiga“. PLB laikėsi nuomonės, kad Lietuvos laisvinimo darbas turėtų būti decentralizuotas ir plėtojamas „visuose laisvojo pasaulio kraštuose, kur tik yra lietuvių“⁶⁶. Dalyvaudama Lietuvos laisvinimo procese PLB laikėsi kitoms politinėms organizacijoms artimų nuostatų: smerkti sovietų okupaciją, siekti, kad ir toliau būtų nepripažįstamas Lietuvos inkorporavimas į SSRS, ieškoti Vakarų valstybių politinės paramos. Tuo tikslu numatyta bendradarbiauti su ALT, VLIK'u, LDT. Be to, PLB aktyviai skleidė svetimtaučiams žinias apie Lietuvą, rėmė Lietuvių enciklopedijos anglų kalba leidimą (redaktoriai Juozas Kapočius ir Juozas Bačiūnas).

Bene didžiausias PLB nuopelnas visos laisvosios lietuvių jaunimo labui buvo tas, kad ji lietuvių jaunomenę įtraukė į Lietuvos laisvinimo sąjūdį. Vakaruose gyvenantys lietuviai 1966-uosius paskelbė Jaunimo metais ir tų

pačių metų birželio 30–liepos 3 d. sušaukė Pasaulio lietuvių jaunimo (PLJ) kongresą⁶⁷. Jo programoje iškelta idėja „priminti lietuvių partizanų kovas už Lietuvos laisvę“, o pareigą toliau tęsti laisvės kovą turėjo perimti jaunimas. Laisvosios lietuvių jaunimo rūpestis dėl Lietuvos laisvės išryškėjo dar septintojo dešimtmečio viduryje. 1965 m. gegužės ir lapkričio mėn. Niujorke jie surengė antisovietines demonstracijas, o kitų metų pradžioje, vasario 16 d., pradėjo rinkti parašus po jaunimo peticija JTO. Šiame dokumente buvo prašoma pasmerkti „rusų kolonializmą“ Europoje ir grąžinti Lietuvai laisvę ir nepriklausomybę⁶⁸. Parašų rinkimo akcijoje plačiai už laisvosios lietuvių jaunimo ribų išgarsėjo lietuvaite Jūratė Reisgytė iš Australijos. 1966 m. balandžio 19 d. Sidnėjaus oro uoste ji sugebėjo gauti J. Paleckio parašą po jaunimo peticiją. J. Paleckis buvo Sovietų Sąjungos delegacijos, dalyvavusios Tarpparlamentiniame kongrese Kanberoje, vadovas. Tuo metu, kai vyko jo spaudos konferencija, drąsi lietuvaite priėjo prie svečio ir paprašė autografo. Šis ir pasirašė ant lapo, kurio antraštėje reikalaujama laisvės Lietuvai. Įvykis sukėlė platų atgarsį Vakarų spaudoje, o sovietų oficioze „Pravda“, suprantama, buvo komentuotas šmeižikiškai⁶⁹. Parašų rinkimo akcija baigėsi po trijų mėnesių (1966 m. gegužės 15 d.), iš viso surinkta per 140 tūkst. parašų. Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso dienomis peticija per savo kraštų atstovus pasiekė adresatą – JTO⁷⁰.

PLJ kongrese dalyvavo 16 Europos valstybių, Amerikos, Australijos atstovai; priimdami nutarimus jie išreiškė savo nuostatas svarbiausiais Lietuvos reikalais. Drauge su visa laisvąja lietuvių jaunomenė, vadovaudamasi tautos interesais ir stebėdama tarptautinę padėtį, įsipareigojo reikalauti Lietuvai, jos žmonėms teisių ir laisvių, būtent viso to, kas pripažinta JTO chartoje ir Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje.

Pirmiausia pritarta idėja stiprinti viso pasaulio lietuvių bendradarbiavimą ir priešintis pavergtos tautos rusinimui. Tuo tikslu numatyta rengti specialius leidinius tautiečiams, plėsti užsienio radijo laidų tinklą, panaudoti privačius ryšius. Reikšminga buvo nuostata, kad politinės organizacijos savo programose nesiėtų „valstybės atstatymo tikslo su būsimos vidinės santvarkos klausimu“. Jaunimo manymu, demokratijos esmė yra ta, kad „pati tauta nustatys santvarką ir gyvenimo būdą pasirinktą“⁷¹. Kongresas, vykęs rengiantis įkurti (1972 m.) PLJ sąjungą, ne tik sudarė sąlygas būsimai jaunimo organizacijai, bet ir palaikė esminę visos laisvosios lietuvių nuostatą siekti demokratinės Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. PLB galėjo būti tikra, jog ateityje Tėvynės laisvinimo sąjūdis sulauks tinkamos pamainos.

Kaip žinia, 1968-ieji buvo jubiliejiniai – sukako 50 metų, kai buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Tais metais (rugpjūčio 29 – rugsėjo 2 d.) vykęs trečiasis PLB seimas numatė tolesnės veiklos gaires; jos atsispindėjo ir svečių pranešimuose – Lietuvos pasiuntinio Vatikane sekretoriaus Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) „Okupuotos Lietuvos padėtis ir išvėja“ bei VLIK'o pirmininko J. K. Valiūno „Laisvinimo kova ir politinės perspektyvos“. Neatsitiktinai svarbiausias uždavinys buvo suformuluotas taip: „išlaikyti lietuvių tautos gyvybę ir politinę akciją, siekiančią atstatyti Lietuvos valstybės suverenitetą“. PLB vėl svarstė jungimosi į VLIK'ą klausimą ir konstatavo, kad jos „esančios skirtingos prigimties institucijos“ ir dėl to negalimas joks susijungimas. Paaiškinta, kad VLIK'as kilęs iš Lietuvos ir yra visos lietuvių tautos valios reiškėjas, o PLB sukurta išvijoje ir jos uždavinys – vykdyti specialias funkcijas. Kitaip tariant, PLB buvo „išvijos ir išviejai“. Tačiau PLB užsibrėžė esminę gairę ateičiai – siekti solidarios lietuvių visuomenės ir išlaikyti bendrą tikslą laisvinimo veikloje.

Aiškintos veiklos spragos ir pripažinta, jog Lietuvos laisvinimo sąjūdyje, kur „dar plotų plotai dirvonuoja“, atkreiptinas dėmesys į „vietos aplinkybių ir galimybių išnaudojimą“, t. y. patraukti įtakingus kitataučius, jaunos lietuvių mokslininkus, skleisti žinias apie Lietuvos padėtį užsienio kalbomis per leidinius, spaudą, radiją, televiziją, pasinaudoti parlamentų rinkimais, įvairiomis šventėmis, festivaliais, renginiais ir pan.⁷² Įgyvendinant PLB seimo nutarimus, 1969 m. lapkričio 26–30 d. Čikagoje buvo sušauktas lietuvių mokslininkų suvažiavimas. Jis davė pradžią iki šiol vykstantiems Mokslo ir kūrybos simpoziumams. Juose lietuviai mokslininkai, garsindami Lietuvos vardą, supažindina kolegas su savo darbais ir laimėjimais⁷³.

Tuo metu vis dar diskutuota dėl politinių organizacijų tarpusavio bendradarbiavimo ir veiklos prioritetų. Polemizuojant šiais klausimais, taikliai skambėjo vieno laisvosios lietuvių autoritetų vyskupo V. Brizgio daromos išvados. Jo teigimu, „jei yra keletas Lietuvos laisvės veiksmų, tai ne varžyboms tarp savęs, o veiklai atskiroms sritims“, antra, „jų veikla turi būti sutartinė, arba reikalinga (veiksmų) reforma“. Vyskupas pabrėžė, kad „visiems bendras tikslas nėra nuosavybė kurio nors asmens ar organizacijos, o asmenys ir organizacijos turi aukotis bendram tikslui. Jeigu metodai ar asmuo darniai veiklai netinka, bendras labas reikalauja metodą ar asmenį pakeisti.“⁷⁴ Pasak V. Brizgio, Lietuvos laisvinimo sąjūdyje dalyvaujanti laisvoji lietuvių turi būti ne tik vieninga, bet ir nestokoti didelio ryžto ir tikėjimo. Tarsi raginimas drąsiai veikti siekiant Tėvynės laisvės skambėjo 1969 m. Vasario 16-osios proga Cicero lietuvių bendruomenėje pasakyti vieno JAV lietuvių veikėjų V. Adamkevičiaus-Adamkaus žodžiai: „Neužtenka guostis, kad lietuviai yra nuskriausti žmonės, bet savo veikla įrodyti pasauliui savo norą būti laisvais.“⁷⁵

Baigiantis septintajam dešimtmečiui PLB, kviesdama laisvojo pasaulio lietuvius laikytis aktyvesnės pozicijos, paskelbė ateities veiklos gaires. Numatyta toliau remti LDT ir pritarti VLIK'o priiimtai pareigai vadovauti visam Lietuvos laisvinimo procesui. Atskirų kraštų LB pavesta deramai reaguoti į nepalankius Lietuvos laisvės bylai pareiškimus ar sovietų skleidžiamą priešišką propagandą. Be to, nustatant taktiką iškilo naujas aspektas – užsibrėžta glaudžiau bendradarbiauti su kitomis sovietų pavergtomis tautomis, pirmiausia su estais ir latviais.

Laisvoji lietuviija ir toliau svarstė, ar verta bendradarbiauti su okupuotu kraštu.

Nuorodos

¹ E. Hobsbawm, *Kraštutinių amžių. Trumpasis XX amžius: 1914–1991*, Vilnius, 2000, p. 283.

² W. Laqueur, *Europa mūsų laikais. 1945–1992*, Vilnius, 1995, p. 323.

³ V. Volertas, „Reikalingas Pasaulio lietuvių seimo žodis“, *Į laisvę*, 1963, Nr. 32, p. 48.

⁴ „Rytų Europos tautoms tenka labai svarbus vaidmuo“, *Eltos informacijos*, 1961, balandžio 15.

⁵ V. Vaitiekūnas, „Nuo Vienos iki Helsinkio“, *Į laisvę*, 1975, Nr. 63–64, p. 108.

⁶ A. J. Greimas, „Apie Big Charlie, Trečiąjį Pasaulį ir Lietuvą“, *Dirva*, 1964, vasario 14.

⁷ S. Lozoraitis, „Metodas tas pats: pavergtieji kaip ir plėšikai bei vagys“, *Pasaulio lietuvis*, 1965, Nr. 13, p. 186.

⁸ A. Maceina, „Trys dešimtmečio uždaviniai“, *Į laisvę*, 1960, Nr. 23, p. 1–5.

⁹ J. Kojelis, *Iš nakties į rytą*, Kaunas, 1996, p. 131–165; „Kelti Lietuvos bylą Jungtinėse Tautose?“, *Aidai*, 1965, Nr. 6, p. 272–273; „Ko siekta ir kas laimėta“, *Lietuvių dienos*, 1966, Nr. 9, p. 3, 7; „Jungtinės Tautos ir laisvės byla“, *Aidai*, 1970, Nr. 6, p. 268–270; J. V. Danys, „Laisvinimo veiklos samprata įvairiais periodais“, *Pasaulio lietuvis*, 1988, Nr. 4, p. 10–17; L. Šimutis, *Amerikos Lietuvių Taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940–1970*, Chicago, 1971; L. Dambriūnas, „Iš pernykštės lietuvių veiklos [1963 m. visuomenės bei kultūrinės veiklos apžvalga JAV]“, *Aidai*, 1964, Nr. 1, p. 1–8; L. Dambriūnas, J. Girnius, „Žvilgsnis į 1965 metus“, *ibid.*, 1966,

PLB laikėsi nuomonės, jog „santykiuose su gimtojo krašto lietuviais turime pasitikėti laisvųjų lietuvių sąmoningumu bei subrendimu, jų sąžinės jautrumu ir tautinės garbės suvokimu“⁷⁶.

Taigi nagrinėjamu laikotarpiu PLB aiškiai suformulavo savo veiklos tikslus: nepriklausomos Lietuvos atkūrimas ir gyvybingas lietuvių tautos išlaikymas. Ji aktyviai išitraukė į laisvosios lietuviijos pagrindinių politinių organizacijų, siekiančių Tėvynės išlaisvinimo, gretas.

(tęsinys kitame numeryje)

Nr. 1, p. 20–34; A. Trimakas, „Vakarai turėtų ateiti į pagalbą lietuvių tautai“, *Eltos informacijos*, 1961, gegužės 27.

¹⁰ P. Grigaitis, „Ar Lietuva parduota?“, *Lietuvių dienos*, 1959, Nr. 4, p. 13.

¹¹ „The people of Lithuania are not forgotten“, *ibid.*, Nr. 2, p. 21.

¹² L. Šimutis, *op. cit.*, p. 271.

¹³ L. Valiukas, „Lietuvos bylos kėlimas ir gyvavimas laisvųjų tarpe“, *Į laisvę*, 1970, Nr. 49, p. 4.

¹⁴ ALT 1963 m. rugpjūčio 11 d. pranešimas, LCVA, f. 658, b. 38, l. 178.

¹⁵ „Įvykiai“, *Aidai*, 1962, Nr. 3, p. 136.

¹⁶ JAV LB 1962 m. kovo 15 d. Pro Memoria, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 45, l. 89.

¹⁷ P. Daužvardžio 1962 m. vasario 28 d. Pro Memoria, *ibid.*, b. 3, l. 167; L. Šimutis, *op. cit.*, p. 464.

¹⁸ JAV LB 1962 m. kovo 15 d. Pro Memoria, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 45, l. 100.

¹⁹ *Ibid.*, l. 100–101.

²⁰ ALT statutas, priimtas 1962 m. liepos 29 d., *ibid.*, b. 38, l. 176; ALT 1962 m. rugpjūčio 27 d. Pro Memoria, *ibid.*; L. Šimutis, *op. cit.*, p. 419.

²¹ ALT pirmininko L. Šimučio 1963 m. rugsėjo 14 d. pranešimas, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 38, l. 179–182.

²² A. Valentinas, „Lietuvos laisvė – mūsų aukščiausias tikslas“, *Dirva*, 1964, birželio 24; ALT kongreso programa, 1964 m. birželio 24–26 d., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 201.

²³ A. K. Plukas, „Amerikos lietuvių kongresas“, *Aidai*, 1964, Nr. 7, p. 331; S. Lozoraičio 1964 m.

birželio 10 d. laiškas L. Šimučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 44, l. 30.

²⁴ L. Šimutis, op. cit., p. 329.

²⁵ „Gyvenimas sakyte sako“, *Lietuvių dienos*, 1966, Nr. 2, p. 7.

²⁶ L. Šimutis, op. cit., p. 341.

²⁷ „Mūsų buityje“, *Aidai*, 1968, Nr. 3, p. 137.

²⁸ K. G. Aitis, „Amerikos lietuvių kongresas“, *ibid.*, 1969, Nr. 8, p. 370; ALT kongresai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 67, l. 255–256.

²⁹ V. Selenis, „Vienybė ir susiklausymas veikloj“, *Draugas*, 1969, rugsėjo 9.

³⁰ „Amerikos lietuvių kongreso žodis“, *ibid.*, rugsėjo 16.

³¹ „Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto suvažiavimas svarstė padėtį ir naujus sumanymus“, *Eltos informacijos*, 1961, gruodžio 2, p. 570.

³² „Lietuvių tauta laukia ryžtingesnių žygių“, *Darbininkas*, 1961, gruodžio 1; A. Trimako 1961 m. lapkričio 25 d. pranešimas, Niujorkas, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 31, l. 18.

³³ „Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto suvažiavimas...“, p. 571.

³⁴ J. Glemžos 1961 m. lapkričio 25 d. pranešimas, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 28; VLIK'o prezidiumo raštas, *Eltos informacijos*, 1962, rugpjūčio 18, p. 387–388.

³⁵ A. Trimakas, „Vakarai turėtų ateiti į pagalbą lietuvių tautai“, *Eltos informacijos*, 1961, gegužės 27, p. 238.

³⁶ „Lietuvos laisvinimas – visų lietuvių pareiga ir reikalas“, *ibid.*, 1962, spalio 13, p. 483; „Dėmesys į komunistų ofenzyvą mūsų atsparumui palaužti“, *ibid.*, gruodžio 1, p. 565.

³⁷ J. Andrius, „Naujų laisvės kovų kelių beieškant“, *Lietuvių dienos*, 1964, Nr. 1, p. 3.

³⁸ J. Budrio (Gen. konsulo N.Y.) 1963 m. kovo 5 d. Pro Memoria, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 2, l. 115.

³⁹ LDT šefo 1963 m. lapkričio 16 d. sveikinimas, *ibid.*, b. 51, l. 32.

⁴⁰ „VLIK'o darbai“, *Draugas*, 1964, spalio 10 (iškarpa), *ibid.*, l. 102; Tautos fondo valdytojo 1963 m. lapkričio 23 d. pranešimas, *ibid.*, l. 84.

⁴¹ VLIK'o 1964 m. gegužės 22 d. apsijungimo protokolas, *ibid.*, b. 2, l. 173; P. Stravinskas, „VLIK'o klausimas. Grupių susitarimas“, *Naujienos*, 1964, lapkričio 18 (iškarpa), *ibid.*, b. 51, l. 103.

⁴² „VLIK'o žodis“, *Į laisvę*, 1964, Nr. 36, p. 18–19; J. Audėno pranešimas, 1964 m. lapkričio 28 d., LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 116; Supreme Commit-

tee for Liberation of Lithuania, New York, 1966(?), (lankstinukas), *ibid.*, b. 52, l. 2.

⁴³ „Kas akcentuotina Lietuvos laisvinimo darbe (pokalbis su V. Sidzikauskų)“, *Lietuvių dienos*, 1965, Nr. 2, p. 86; VLIK'o 1964 m. gruodžio 22 d. raštas K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 52, l. 301.

⁴⁴ „VLIK'o Lietuvos laisvinimo credo“, *Eltos informacijos*, 1965, vasario 20, p. 86; 25 m. kovos dėl Lietuvos laisvės, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 135.

⁴⁵ „VLIK'as dės pastangas“, *Lietuvių dienos*, 1967, Nr. 1, p. 4; „Krizė VLIK'o viršūnėse“, *Tėviškės žiburiai*, 1966, gruodžio 8 (iškarpa), LCVA, f. 658, ap. 1, b. 51, l. 185; „VLIK'as susidrausmino, atsinaujino ir naujai išsirikiavo“, *Darbininkas*, 1966, gruodžio 13 (iškarpa), *ibid.*, b. 57, l. 211.

⁴⁶ „Iškelta mintis apie Lietuvos konsulatą Maniloje“, *Tėvynė*, 1968, balandžio 12 (iškarpa), *ibid.*, b. 52, l. 81.

⁴⁷ „Būkime akademikų tauta“, *Tėviškės žiburiai*, 1967, gegužės 1 (iškarpa), *ibid.*, l. 5.

⁴⁸ „Atsišaukimas į laisvąjį pasaulį“, *ibid.*, ap. 2, b. 48, l. 29–30; tas pat anglų k., *ibid.*, ap. 1, b. 52, l. 69–72.

⁴⁹ J. Audėnas, „VLIK'as ir visuomenė“, *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 10, p. 7.

⁵⁰ J. Audėnas, „Tarptautiniai įvykiai ir Lietuva“, *ibid.*, Nr. 4, p. 5; VLIK'o 1968 m. rugpjūčio 25 d. raštas, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 110–111.

⁵¹ „VLIK'o seimo nutarimai“, *Naujienos*, 1968, gruodžio 26 (iškarpa), *ibid.*, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 334.

⁵² „Su širdgėla ir liūdesiu“, *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 5, p. 3.

⁵³ E. Čekienė, „Iš VLIK'o seimo New Yorke“, *Dirva*, 1969, gruodžio 14 (iškarpa), LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 59.

⁵⁴ ELTA pranešimas, 1970 m. vasario 11 d., *ibid.*, b. 53, l. 77.

⁵⁵ S. Lozoraičio 1970 m. balandžio 16 d. laiškas J. Audėnui, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 50, l. 40.

⁵⁶ Auswärtiges Amt (VFR URM) 1970 m. rugsėjo 7 d. raštas, *ibid.*, l. 87.

⁵⁷ J. Audėnas, „VLIK'as...; VLIK'o valdyba. 1970 m. veiklos programa“, *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 34.

⁵⁸ VLIK'o 1968 m. gruodžio 10 d. Pro Memoria, *ibid.*, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 327.

⁵⁹ ALT 1969 m. birželio 19 d. Pro Memoria, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 49, l. 51.

⁶⁰ JAV LB įstatai, Cleveland, 1961, p. 27, *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 45, l. 67.

⁶¹ „PLB Valdybos pareiškimas“, *Pasaulio lietuvis*, 1963, Nr. 1, p. 2.

⁶² „Antrojo PLB seimo žodis pavergtai Lietuvai“, *ibid.*, p. 4.

⁶³ PLB 1964 m. vasario 10 d. raštas J. Kajeckui, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 714, l. 87.

⁶⁴ PLB konstitucija, pataisyta 1963 m. II PLB seime, *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 45, l. 119.

⁶⁵ J. Sungaila, „VLIK'o žodis „Visiems lietuviams“, *Pasaulio lietuvis*, 1965, Nr. 13, p. 187.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ „Pasaulio lietuvių bendruomenės darbo reikalai“, *ibid.*, 1963, Nr. 1, p. 4; Jaunimo metų programa, 1966 m., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 337, l. 33.

⁶⁸ „Informacija artėjant I PLJ kongresui“, *Pasaulio lietuvis*, 1966, Nr. 21, p. 371.

⁶⁹ „Apvainikuotas Paleckio žygis“, *Mūsų pastogė*, 1966, balandžio 18 [?]; „Paleckiui sugrįžus namo“, *ibid.*, gegužės 16.

⁷⁰ „Parašai peticijoje“, *ibid.*, rugpjūčio 1.

⁷¹ „PLJ kongreso nutarimai“, *Pasaulio lietuvis*, 1966, Nr. 24, p. 403; PLJ kongreso nutarimai, 1966 m. birželio 30–liepos 3 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 337, l. 43–46.

⁷² PLB III seimo programa, *ibid.*, l. 48; „PLB III seimo nutarimai“, *Pasaulio lietuvis*, 1968, Nr. 1, p. 9.

⁷³ „PLB Valdyboje“, *ibid.*, 1969, Nr. 8, p. 131.

⁷⁴ „Bendruomenė ir VLIK'as“, *ibid.*, 1968, Nr. 35, p. 584.

⁷⁵ „Nepriklausomybės šventės minėjimų derlius“, *Argentinios lietuvių balsas*, 1969, kovo 13 (iškarpa), LYA, f. K1, ap. 49, b. 36.

⁷⁶ „PLB visuomeninės gairės“, *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 6, p. 4.

Gauta 2009 02 09
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius